

O RACIONALNOSTI, NORMAMA I INSTITUCIJAMA: EVOLUCIJA SOCIOKULTURNOG KAPITALA KAO MODEL INSTITUCIONALNE PROMJENE

Aleksandar Štulhofer
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 316.354
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 11. 9. 1995.

Rad upućuje na plodnost kombiniranja sociologijskog i ekonomijskog pristupa analizi institucionalne dinamike, jednog od središnjih fenomena unutar korpusa obiju disciplina. Razlikovanjem neformalnih i formalnih institucija te naglašavanjem uloge tzv. sociokulturnog kapitala (SKK) kao mosta između njih, autor izvodi makrostrukturu institucionalne dinamike. Razmatranje nekoliko empirijskih primjera čvrsto povezuje institucionalnu dinamiku – i njezino inverzno lice, perzistenciju – s konfiguracijom SKK-a. U završnome dijelu autor izlaže skicu evolucijskog modela institucionalne promjene, koji uključuje ograničenu-i-"ukorijenjenu" racionalnost, mehanizam konformističke imitacije i povijesno konfigurirani SKK.

By specifying how historical, cultural, political, social, and psychological forces make some equilibria more viable than others, and by articulating the sources of resistance to change in social systems, sociologists could help transform the study of path-dependent development from historicism into a field in which prediction and comparative assessments are possible.

(Baron & Hannan, 1994:1141-2)

Norme i institucije središnji su interes sociologije od samih početaka. Opsjednutost njihovim mijenama podjednako ispisuju Comte i Spencer, Durkheim i Weber, Merton i Coleman¹. Zašto je tome tako nije teško prozrijeti. Bez odgovora

1

Research Support Scheme Instituta Otvoreno društvo (grant no. 775/94) novčano je potpomogla izradu ovoga rada. Diskusije s kolegama Matkom Meštrovićem, Vojmirom Franičevićem, Sanjinom Dragojevićem, Nenadom Karajićem i, osobito, Velimirom Šonjom omogućile su oblikovanje ovdje iznesenih ideja, no odgovornost za njihov konačni izgled snosi isključivo autor. Ukazivanjem na krupnije propuste u dvjema verzijama teksta, kolega Zdenko Zeman učinio je tu odgovornost manje

na pitanja kao što su: kako nastaju norme i institucije?, kako se održavaju?, zašto i/ili kada nestaju?, sociolozi ne mogu uspješno protumačiti dinamiku društvenih odnosa – bez obzira na to razmatraju li je na makroili mikrorazini. Bez odgovora, primjerice, na pitanje o podrijetlu avunkularne obitelji, svaka je analiza sustava intimnosti u afričkim zajednicama bitno nepotpuna.

Nimalo neobično, ekonomisti koji su odlučili odbaciti dogmu o *egzogenosti* kulturnih varijabli i tako zaviriti s onu stranu neoklasičnoga ogledala, nailaze na istovjetne probleme. Pitanja kao što su: otkud kroskulturalne razlike unutar jednog te istoga tipa gospodarske institucije?, kako je moguća egzistencija neefikasnih institucija?, upućuju na činjenicu da tek razumijevanje procesa institucionalne promjene omogućuje realističan pristup individualnom izboru; ekonomska povijest zapravo je povijest institucionaliziranih izbora i razmjene (Polany, 1992).

I.

Društvene institucije: pojam i podjela

Svake veljače u malom se srednjodalmatinskom otočnom mjestu održavaju pokladne svetkovine ili *karnevuól*. Premda posve lokalnog značaja, karneval je pomno organiziran te se u gustom rasporedu događanja pojavljuje niz živopisnih uloga – od šefa parade i njegovih ađutanata, šefova konjice, motorizacije i policije sve do porote i odreda lovaca koji će zapaliti lutka, osuđenog karnevala Juru. Proslava, koja započinje pučkom marendom pod vedrim nebom, završava kasno navečer satiričkim igrokazom i plesom u mjesnome hotelu.

Sociološkim jezikom rečeno, karneval je *društvena institucija*. Premda je kategorija društvene institucije jedna od ključnih i najčešće spominjanih u sociološkom žargonu, njezinom se definiranju redovito ne posvećuje mnogo pozornosti. Sociološki udžbenici lapidarno definiraju *institucije* kao "...relativno stabilne sklopove ideja i akcija usmjerenih na obavljanje važnih društvenih zadataka" (Coleman & Cressey, 1984:9) ili pak kao "važan strukturalni dio društva koji se odnosi na jednu ili više bazičnih aktivnosti" (Macionis, 1991:117). Problem ovih definicija nije toliko njihova pretjerana općenitost koliko "zamagljivanje" razlika između dvaju bitno različitih tipova institucija.² Prvi se poklapa sa svagdašnjim

neudobnom, na čemu mu zahvaljujem; sličnu zahvalnost upućujem i kolegi Darku Polšku.

2

Usp. i Hechterovu (1990:14) definiciju društvene institucije kao: "/O/dređene pravilnosti u kolektivnom ponašanju." Na drugoj strani, ekonomisti ne miješaju dva tipa institucija naprosto zato jer u pravilu uočavaju samo prvi tip – drugi tip ne uspijevaju razlučiti od normi. Prema Northu (1991:97) "/i/nstitucije su socijalno konstruirana ograničenja koja strukturiraju političke,

razumijevanjem i izjednačava društvenu instituciju s *formalnom organizacijom* (školom, političkom strankom ili poduzećem) – prostorno i proceduralno organiziranim kolektivitetom. Ovaj tip institucije nazivam *formalnom institucijom ili institucijom u širem smislu*. S druge strane, nedjeljni obiteljski ručak, krvna osveta ili karneval nisu formalne organizacije, ali jesu, kao što ću uskoro pokazati, *neformalne institucije ili institucije u užem smislu*.³ Razlika se, slijedimo li Northa (1989), može predočiti i ovako: dok institucije u užem smislu uključuju neformalne norme (običaje, kolektivne navike i sl.) i neformalne sankcije, institucije u širem smislu uključuju i neformalne i formalne (formalizirane) norme i sankcije. Taksonomijski, struktura se društvenih institucija može prikazati kroz šest međusobno povezanih obilježja:

A/ *Institucije su opetovana (trajna) i organizirana društvena praksa, skup aktivnosti*; karnevalsko slavlje, tu jedanputgodišnju fokalnu točku lokalnog društvenog života, obilježava visok stupanj organiziranosti interakcija iskazan u strogom vremenskom i prostornom rasporedu ritualnih postupaka; isto vrijedi, *mutatis mutandis*, i za formalne institucije;

B/ *Institucije uključuju norme koje usmjeruju zadane aktivnosti*; karneval uključuje kompleksni splet normi koje reguliraju različite aspekte pokladnih zbivanja – od kriterija za izbor meštra ceremonije i drugih “zvaničnika” do pokladnih pravila ponašaja i maskiranja;⁴

C/ *Institucije uključuju sustav sankcija koji osigurava djelotvornost normi*; dok su neinstitucionalizirane aktivnosti samo iznimno i na jedinstven način popraćene sankcijama, kao kada ljubomorni muž silom nastoji zabraniti supruzi rad u kantini body-building centra, karneval je neodvojiv od (*neformalnih*) sankcija poput ogovaranja ili bojkotiranja, kojima bi bio podvrgnut svatko tko bi, zamislimo,

gospodarske i društvene interakcije”, a uključuju “neformalna ograničenja... i formalna pravila” (usp. i North, 1989; 1990:239). Interesantna je, premda preširoka, definicija koju nude Denzau i North (1994:4), prema kojoj su institucije “pravila društvene igre... izgrađena kako bi uredila interpersonalne odnose” ili, preciznije, “eksterni (u odnosu na mentalni sklop) mehanizmi koje pojedinci izgrađuju u svrhu strukturiranja i uređivanja okoline.” Poteškoća je s ovom definicijom u tome što više niti prvi tip institucija ne razlikuje od normi. (Za sažet prikaz “stare” i “nove” institucionalne ekonomike usp. Hodgson, 1992; za pregled socioloških kritika ekonomskog viđenja institucija usp. Swedberg & Granovetter, 1992.)

3

Institucije u užem smislu klasteri su neformalnih normi. Institucija karnevala, primjerice, sadrži niz normi – od onih koje reguliraju autoritet starijih do onih koje propisuju ženino mjesto. (Poduzeće, institucija u širem smislu, uključuje kako neformalne tako i formalne norme /propise, zakone/.)

4

Norme su društveno konstruirani sustav očekivanja koji usmjeruje individualne akcije, a temelji se na izvanjskom mehanizmu (formalnih i/ili neformalnih) sankcija te unutarjem mehanizmu socijalizacije (proces identifikacije). Za preglednu klasifikaciju društvenih normi usp. Elster (1991:112-3).

zabranio karnevalskoj povorci da prolazi pokraj njegove kuće i ometa popodnevni odmor ukućana;

D/ *Institucije uključuju sustav uloga*; karnevalski ceremonijal odlikuje se spletom uloga od kojih svaka ima precizno određene zadatke, nadležnost i interpretativni okvir (tip ekspresije);

E/ *Institucije imaju važan učinak na socijalnu strukturu*; na razini lokalne zajednice karneval djeluje kohezivno: okuplja zajednicu i obnavlja veze među njezinim članovima kroz kooperaciju u pripremanju svečanosti i ekstazu kolektivne igre; za funkcionalnost formalnih institucija usp. odjeljak VII.

Zaključno, definicije institucija od kojih polazim glase:

D1/ *Institucije u užem smislu trajni su i društveno organizirani klasteri neformalnih normi, sankcija i uloga, čija je svrha zaštita elementarne kooperativnosti unutar određene skupine/zajednice.* (Bez elementarne kooperativnosti društvena zajednica nije moguća; posve razmjenski odnosi, koji ne pretpostavljaju kooperaciju, rezultiraju atomiziranim skupom pojedinaca.)

D2/ *Institucije u širem smislu trajni su i društveno organizirani klasteri formalnih i neformalnih normi sankcija i uloga, čija je svrha postizanje i održavanje efikasnosti individualnih i kolektivnih akcija unutar određene skupine/zajednice.* (Preciznije rečeno, formalne institucije nastoje osigurati efikasno povezivanje individualnih i kolektivnih aktivnosti; usp. VII. odjeljak.)

II.

Odnos individuum – institucija; pojam sociokulturnog kapitala

Makroanalizu iznesenu u prethodnoj točki valja dopuniti mikrodimezijom, razmatranjem odnosa akter/institucija. Dok se posljednja odlikuje autonomijom, prisilom, autoritetom i povijesnošću,⁵ ponašanje aktera bitno je određeno snagom institucionalnih utjecaja – preskriptivnih i, u nešto manjoj mjeri, proskriptivnih – institucije su uglavnom neovisne o individualnim akcijama.⁶ Dva su načina na koji institucije djeluju na individualnu racionalnost. *Izvanjsko ogra-*

5

Pod *povijesnošću* podrazumijevam *institucionalni kontinuitet* – stvarni, mitski ili mitologizirani – koji dodatno legitimira moć sankcioniranja. Taj kontinuitet ("tako je to odvajkada...") akteri nerijetko drže "objašnjenjem" nastanka i dovoljnim razlogom postojanja određene institucije; racionalizacije poput "pa tako je to odvajkada" česte su koliko i besmislene.

ničenje individualne akcije truizam je koji upućuje na činjenicu da su pri kalkulaciji odnosa korist/trošak, vezanoj za izvođenje određene akcije, akteri i te kako svjesni društvenih "granica korisnosti". Korist koja proizlazi iz kršenja zakona ili pak povrede običajnog prava redovito je kratkotrajna te iskustvo, obogaćeno egzemplarnim (formalnim ili neformalnim) kažnjavanjima prijestupnika, nužno vodi pomnijoj procjeni troškova. *Unutarnje ograničenje* – ili Freudovim rječnikom, djelovanje "unutarnjeg tiranina" – plod je uspješne socijalizacije, dovršenog procesa internalizacije normi. U ovome se slučaju ograničenje niti ne pojavljuje u racionalnoj kalkulaciji. Iskazuje se kao psihički trošak koji (pod normalnim okolnostima) sprečava razmatranje akcija neusklađenih sa usvojenim normama i vrijednostima (Šonje, 1995). Racionalnost je, drugim riječima, *ukorijenjena* u sustavu vrijednosti, usvojenih normi, ideoloških uvjerenja i drugih društvenih konstrukcija – sustavu koji nazivam *sociokulturnim kapitalom*.

Bourdieuova invencija *kulturnog kapitala* – kritička ekstenzija ekonomijske teorije humanog kapitala – otvorila je sociologijski prostor ne samo razumijevanju individualizirane privilegiranosti (Bourdieu, 1986), zasnovane na povezanosti klase, kulture i obrazovnog sustava (Katsillis & Rubinson, 1990), već, pomalo paradoksalno, i plodnom dijalogu s ekonomikom. Redizajniranjem originalne ideje, njezinom translacijom sa sociološkog razmatranja povlaštenih skupina na razmatranje društvenih skupina uopće (ne napuštajući pritom metodološki individualizam *otjelovljenosti*, to jest činjenicu da je simbolički kapital mjerljiv isključivo na individualnoj razini), dobivena je nova forma simboličkog kapitala – tzv. *društveni kapital*.

Koncepcija *društvenog kapitala*, veza između mikroi makrorazine (Coleman, 1990:Ch.XII), podrazumijeva *ukupnost aktualnih i potencijalnih resursa koje određena skupina ili društvena "mreža" može mobilizirati kroz svoje članove*. Parafrazirajući jednu noviju koncepciju kulture (Swidler, 1986), društveni se kapital skupine X može uzeti svojevrsnim *setom alata* koji njezini članovi svjesno ili nesvjesno⁷ koriste kako bi smanjili troškove svojih akcija (Coleman, 1988).⁸

6

Otuda i holivudska opsesija pobjedom pojedinca nad "sustavom", odnosno institucijama poput škole, vojske, policije i pravosuđa ili vlade, čime se nastoji ublažiti osjećaj bespomoćnosti koji prati dramatična sučeljavanja pojedinaca i institucija. Filmovi F.Capre i S.Stallonea, ideološki i estetski bitno različiti, vjerojatno su najpoznatiji primjeri.

7

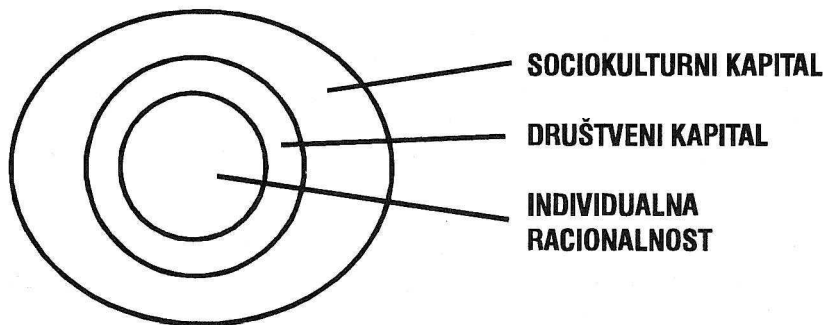
Pod *nesvjesnim* podrazumijevamo automatizam ponašanja uvjetovan interioriziranim normama. Tako će, primjerice, niska razina averzije prema riziku i nesigurnosti, uklopljena u društveni kapital skupine Z omogućiti njezinim članovima brže prihvaćanje tržišnih pravila gospodarske i političke igre (Nelson & Bentley, 1994).

8

Posljednji navod dobro opisuje logiku racionalnosti ukorijenjene u sociokulturni kontekst. Budući da se model aktera (obdarenog "*ukorijenjenom*" *racionalnošću* † Granovetter, 1984; Štulhofer, 1994)

Ipak, bilo bi pogrešno smatrati da je društveni kapital određene zajednice puki agregat humanog, kulturnog i materijalnog kapitala članova. Nije riječ samo o prostornim kapacitetima, bankovnim računima, političkim vezama, radnim navikama ili reputaciji. Kao što Portes i Sensenbrenner (1993:1326) pokazuju u specifičnom kontekstu migrantskih studija, društveni kapital jest / "sustav kolektivnih očekivanja koji utječe na (...) individualno ponašanje", to jest *interpersonalna stvarnost povjerenja, reciprociteta i ograničene solidarnosti*, odnosno njihovog deficita (usp. i Putnam, 1993:Ch.VI). Taj specifični dio društvenog kapitala, koji je središnjom temom nastavka rada, nazivam *sociokulturni kapital* (SKK).⁹ Pojam SKK-a dodatno pojašnjava koncepciju tzv. "ukorijenjene" racionalnosti, prema kojoj je racionalni ("egoistični") kalkulus determiniran usvojenim normama (slika 1).

Slika 1

od kojeg polazim ne udaljava ni od metodološkog individualizma i *cost/benefit* analize ni od realnosti socijalizacije u specifičnoj sociokulturnoj sredini, njegove prednosti spram *homo sociologicusa* i *homo economicusa* držim nedvojbenim.

9

SKK nije moguće izjednačiti s Bourdieuovim pojmom kulturnog kapitala. Dok Bourdieu inzistira na kodovima *elitne kulture*, ovdje izložena koncepcija (koja se poklapa s Putnamovim određenjem socijalnog kapitala; Putnam, 1993:167) zahvaća jedan dublji normativni sloj, koji upravo *omogućuje* razvitak takve nadgradnje. Uzmimo za primjer ponašanje pri zajedničkom objedu. Za razliku od Bourdieua, kojeg zanimaju učinci poznavanja ili nepoznavanja bontona i transmisija toga znanja, u ovome je radu naglasak na razvoju i prenošenju normi koje *dovode* do zajedničkog objeda kao specifične institucije.

Struktura SKK-a počiva na tri temelja: a) specifičnosti granica skupine/zajednice, b) stupnju njezine organiziranosti te c) unutarnjoj komunikaciji. Uključujući faktore poput zatvorenosti/otvorenosti zadane skupine/zajednice, fenotipskih specifičnosti njezine populacije, lingvističkih i etnokulturnih posebnosti te stupnja izvanjske diskriminacije, *prva dimenzija* upućuje na važnost socijalnog okruženja. Tako će, primjerice, SKK skupine Y – koju odlikuje izrazita fenotipska specifičnost (dručkija boja kože) – uključivati visok stupanj solidarnosti (vrlo vjerojatno i zatvorenosti) samo ako je *individualna kompeticija* članova skupine Y u široj okolini preskupa ili onemogućena diskriminacijom. Konstrukcija takvog SKK-a – i tu dolazimo do *druge strukturalne dimenzije* – temelji se na kritičnoj masi (individualnih) spoznaja korisnosti normiranja solidarnosti. Socijalizacija odgovarajućeg *osjećaja grupne pripadnosti* jest posljedica tih spoznaja. Posljednja, *treća dimenzija* strukture SKK-a ističe važnost redovitog obnavljanja klastera vrijednosti, normi, uloga i odnosa koji SKK uključuje. Interakcije, simboličko i materijalno razmjenjivanje među članovima određene skupine/zajednice svakodnevno potvrđuje djelotvornost usvojenih normi, korist koju akteri imaju od SKK-a. Uz *institucionalnu inerciju*, ovo je ključan način održavanja jednom stvorenog SKK-a.

Budući da je sociokulturni kapital tkivo neformalnih institucija unutar vremenski i prostorno omeđene društvene zajednice, proces njegove konstrukcije poklapa se s razvojem neformalnih normi i institucija. Slijedeći naraciju o postanku institucija koju započinje Hume a dovršava Hayek, *sociokulturni kapital* možemo definirati kao *neintendiranu posljedicu individualnih akcija koja omogućuje veću efikasnost onih budućih, kako individualnih tako i kolektivnih*.

III.

Odnos norme-institucije-sociokulturni kapital

Prethodni odjeljci ponudili su radne definicije težišnih kategorija. Prije no što se iz dosadašnje statike zaputimo u razmatranje dinamičkih aspekata normi, institucija i društvenog kapitala, čini se uputnim dodatno razjasniti njihov međusobni odnos.

Odnos između normi i institucija jest dvosmjernan. Norme su građevni materijal institucija, a institucije, pak, jamstvo održanja normi. U kulturno otvorenim i mobilnim društvima norme koje reguliraju društveni red¹⁰ teško mogu opstati bez

10

O evoluciji normi bit će riječi u nastavku teksta; ovdje je nužno samo podsjetiti da određen broj normi izmiče suvislom povezivanju s optimizacijom kolektivnoga života (Elster, 1989).

potpore sankcija – poglavito negativnih – te se institucije pojavljuju kao *čuvari normi* osiguravajući monitoring poštivanja, resurse za kažnjavanje prekršaja, ali i simbolički prostor za kolektivno potvrđivanje društvenih obveza.

Odnos između formalnih institucija i sociokulturnog kapitala nešto je složeniji. Budući da smo SKK definirali kao skup nematerijalnih društvenih resursa koji određenom broju pojedinaca stoje na raspolaganju, logično je da on uključuje i institucionalizirane resurse (moć, hijerarhijski utjecaj i sl.) koji su pod njihovim nadzorom. Ovdje se vraćamo razlici između neformalnih i formalnih institucija. Naime, dok je institucija karnevala, i pripadajući joj resursi, dijelom specifičnog SKK-a, simbolički resursi većih organizacija, baš kao i multikulturnih i/ili regionaliziranih zajednica, mogu biti podijeljeni između različitih SKK-â. Pod time ne mislim na frakcije unutar političkih stranaka, sučeljenost tvorničke uprave i radnika u štrajku ili generacijski raskol među članovima nacionalne književne udruge – *osim* ako ih bitno ne razlikuju stupanj i način unutargrupne povezanosti. Primjer koji to jasno ističe jest imaginarno poduzeće čiji upravljački kadar dolazi iz modernog, individualiziranog društva, a neposredno proizvedni iz tradicionalne, slabo razvijene i kolektivistički orijentirane zajednice. (Pluralizam SKK-â, kao što primjer daje naslutiti, nije lišen destruktivnog potencijala.)

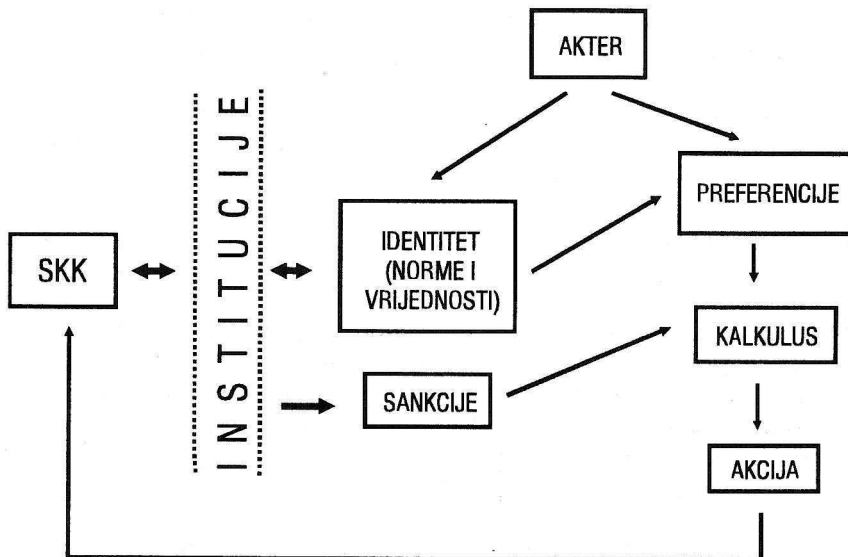
Naposljetku, kakav je odnos mikroi makrodimenzije SKK-a? U nedostatku kvantitativnih podataka – upitnih kada je društveni kapital u pitanju (Coleman, 1990:306) – moguć je samo hipotetski odgovor. Prihvatimo li da su akteri (dijelom) objektivno i subjektivno¹¹ ograničeni specifičnim normama, njihove akcije potvrđuju-i-dograđuju SKK koji je putem tih normi zaživio. Dvosmjerni proces pri kojem konfiguracija SKK-a olakšava individualnu aktivnost a ona ga povratno snaži, možemo označiti *samoreprodukcijom sociokulturnog kapitala*. Sociokulturno “kreditiranje” akcije mehanizam je perzistiranja SKK-a, a time i šireg, društvenog kapitala.

U nastavku ću razmotriti evolucijsku dinamiku skicirane dvosmjernosti i njezine implikacije za fenomenologiju institucionalne promjene; grafički prikaz (*slika 2*) rezimira skicu izloženu u odjeljcima I-III.

11

Psihički trošak vezan uz kršenje internalizirane norme izvire iz njezine *ugrađenosti* u naš identitet, društveno konstruiranu sliku-o-sebi.

Slika 2

IV.

Kulturna evolucija kooperativnosti

Ideja kulturne evolucije pretpostavlja da se određene kulturne inovacije, pokažu li se efikasnijim od postojećih – pružaju li, drugim riječima, *selektivnu prednost* (više materijalnih resursa za podizanje potomstva) onima koji su je usvojili – šire društvenim učenjem, imitacijom ili kolonizacijom na račun onih manje efikasnih (Burns & Dietz, 1992). Što je inovacija manje specifična (manje vezana uz specifičnu ekološku nišu), a noseća skupina otvorenija i mobilnija, inovacija će se brže širiti.¹² Kulturne inovacije, dakako, ne moraju biti plod svjesne društvene kreacije. Češće su rezultat slučajnosti, poput biološke evolucije (genetske mutacije) te nesvjesnih promjena ponašanja.¹³

¹²

Za primjer kako bi religija mogla biti evolucijski uspješna (stabilna) kulturna inovacija usp. Roelle (1993).

¹³

Činjenica da većina drevnih meksičkih recepata za pripremu tortilja uključuje dodavanje pepela, postaje fascinantnom u svjetlu spoznaje da se lizin, aminokiselina kojom kukuruzno brašno obiluje u nutricionistički neiskoristivoj formi, oslobađa tek u lužnatoj okolini (Alland, 1980:321).

Povezanost naših predaka, okupljenih u male skupine koje su osiguravale uspješan lov, zaštitu i prokreaciju, omogućena je biološkim kapacitetom za invenciju, prenošenje i usvajanje normi. No, samo po sebi, to ne može objasniti opstojnost *bazične norme društvenosti*,¹⁴ *spremnosti na žrtvovanje dijela vlastitih interesa za dobrobit tuđih*, jer ona umanjuje selektivnu prednost pojedinca koji ju je usvojio. Niti Axelrodov (1984) odgovor – prema kojem je kooperativnost isplativija od nekooperativnosti kada su akteri dugoročno upućeni jedni na druge ne zadovoljava. Svakodnevno iskustvo osporava zaključak koji proizlazi iz Axelrodovog modela: u velikim, anonimnim zajednicama kooperativnost nije rezultat *Levijatana* koji aktere prisiljava ili kompenzira. Kooperiranje je zamjetno i ondje gdje nema prisile; akteri nerijetko *dobrovoljno* žrtvuju vlastitu korist dobrobiti drugih, čak i kada je riječ o potpunim strancima (Etzioni, 1988; Frank, 1993). Premda se dio tih slučajeva može objasniti pozivanjem na maksimizaciju reputacije, to jest investiranje u dugoročno isplativi društveni kredibilitet, većina ih se opire takvom interpretativnom okviru. Akteri, naime, često kooperiraju zbog snažnog osjećaja dužnosti ili moralne obveze... "Ljudi imaju unutarnji žiroskop koji ih drži na stabilnom pravcu privrženosti normama, bez obzira na trenutne reakcije okoline (Elster, 1991:118)."

Elster i Sen (1977) upućuju nas ideji *obvezatnosti (commitment)* i pitanju je li moguća evolucija bazične norme društvenosti koja bi se prenosila socijalizacijom i limitirala "egoizam" racionalnih pojedinaca. Uvjerljiv je afirmativni odgovor, čini se, već poznat. Nakon što su pokazali da slučajna imitacija i/ili učenje kooperativnosti nisu evolutivno stabilne strategije,¹⁵ Boyd i Richerson (1985; 1990) predlažu uvođenje postulata *konformističke transmisije*.¹⁶ Ovo diskriminirajuće načelo, koje tvrdi da će imitacija disproporcionalno favorizirati najzastupljeniji (dominantni) sklop ponašanja, bitno mijenja razvojnu sliku. Prihvatimo li da objekte imitacije ne biramo slučajno već selektivno, bazična norma društvenosti postaje *evolutivno stabilna*. Konformistička transmisija omogućuje perzistenciju

14

Nju valja razlikovati od funkcionalne nužnosti (povremenog) udruživanja radi ostvarivanja ciljeva nedohvatljivih individualnom akcijom.

15

Rastom skupine i smanjivanjem kulturnih razlika među skupinama (zahvaljujući društvenoj mobilnosti) nekooperativno ponašanje postaje isplativije od kooperativnog (Boyd i Richerson, 1990: 117-8). Kooperativno je ponašanje, naime, isplativije od nekooperativnog samo: a) u malim zajednicama (trajna međusobna ovisnost aktera) ili b) u uvjetima intergrupnog odabira koji kooperativne zajednice čini uspješnijima od nekooperativnih (samodestruktivnih). Ovo posljednje podrazumijeva izraženu intergrupnu varijabilnost u kooperativnosti/nekooperativnosti koja djelovanjem migracijskih procesa nužno opada.

16

Pored svakodnevnog iskustva modnih, estradnih i političkih fenomena, o učestalosti konformizma govore i klasična eksperimentalna istraživanja; usp. Asch (1957) i Milgram (1965).

bazične norme i nakon što su silnice intergrupnog odabira nestale sužavanjem kulturnog varijabiliteta.¹⁷ Jednom kada je *bazična norma* učinila skupinu u kojoj je zaživjela uspješnijom od onih u kojima se to nije zbililo, kooperativnost ostaje "pobjednička strategija" nadređena nekooperativnosti, bez obzira na migracije i demografski rast skupina.¹⁸ Premještanjem fokusa s individualne selektivne prednosti na *kolektivnu*, evolucija bazične norme društvenosti postaje plauzibilnom naracijom.

Način na koji mehanizam konformističke transmisije djeluje ne govori ništa o njegovu postanku. Uzmemo li da je, zbog utroška vremena i psihičkih resursa učitelja, prenošenje kulturnih kodova podučavanjem skupo, a eksperimentiranje ili samostalno učenje metodom pokušaja-i-pogreške najčešće još skuplje, imitacija se mogla razviti kao socijalizacijska strategija koja efikasnije koristi resurse zajednice.¹⁹ Primjerice, vještina grupnog lova mogla se učiti promatranjem odraslih iz daljine, sa sigurnog mjesta, ne okrnjujući radno vrijeme lovaca-"učitelja".²⁰ U prehistorijskom kontekstu, u kojem razmjerno male skupine

17

Ovo, dakako, ne podrazumijeva (globalnu) kulturnu homogenost. Dominantan sklop ponašanja nužno je, zbog specifičnih uvjeta sredine, limitiran na užu zajednicu. U tom su smislu mikrorazlike, čak i u intenzitetu bazične norme, posve logične. Pritom ne treba zaboraviti kako je i sposobnost imitacije biološki i kulturno (kroz profesionalnu socijalizaciju npr.) nejednako raspoređena. (Profesionalno uvjetovane razlike u (ne)kooperativnosti eksperimentalno potvrđuju Marwell & Amos, 1981 i Sawyer, 1960.) Važno je, također, naglasiti da evolutivna logika konformističke transmisije ne poništava racionalnost aktera postuliranu modelom koji koristim. Premda će se, primjerice, sudionici kolektivne akcije razići nakon što je cilj postignut, može se prepostaviti da bi to akcijsko iskustvo kooperacije njihovu užu zajednicu moglo (putem konformističke imitacije) učiniti spremnijom za buduća okupljanja.

18

Valja uzeti u obzir da se razlika u evolutivnoj uspješnosti postulira samo između kooperativnosti i nekooperativnosti, ne i između različitih stupnjeva kooperativnosti koji mogu biti podjednako uspješni - svaki u svojoj specifičnoj sredini. (Ovo potonje vrijedi i za različite SKK-e.) Testom sociokulturne efikasnosti mogla bi se uzeti djelotvornost određenog SKK-a prebačenog u posve drukčiju sredinu od matične. Premda je takav eksperiment nemoguć, primjer ponašanja zatočenika u nacističkim koncentracijskim logorima pruža zanimljiv uvid. Prema svjedočanstvima bivših logoraša, za organiziranje se preživljavanja visokosolidarni SKK političkih zatočenika pokazao bitno efikasnijim od niskosolidarnog SKK-a zatočenika-kriminalaca (Alland, 1980:618-9).

Na pitanje je li i kako moguće održanje skupine koja nije usvojila bazičnu normu, moguće je odgovoriti pozivanjem na prostornu izolaciju i ograničenu mobilnost u ranim povijesnim razdobljima. Za daljnju sudbinu takvih skupina usp. drugi dio rada.

19

Ovo je posebno značajno kada je riječ o podučavanju kompleksnijih kulturnih kodova. Bezuspješne pokušaje da djetetu razjasne određenu radnju roditelji često završavaju riječima: "Samo gledaj i ponavljaj ono što činim!"

20

Ovime se, naravno, ne osporava važnost klasičnog učenja. Za evolucijsko izvođenje stabilnosti bazične norme putem izravnog podučavanja usp. Allison (1992).

nastanjuju fizički različite sredine, središnjim argumentom za evoluciju konformističke transmisije postaje banalna činjenica da je imitacija dominantnog ponašanja vrlo vjerojatno i usvajanje dobro prilagođenog ponašanja (Boyd & Richerson, 1990:121).²¹

Prihvatimo li, dakle, da se elementarna kooperativnost mogla pojaviti kao slučajna kulturna inovacija i potom zaživjeti u skupinama koje su time postale uspješnije od drugih, izložena nam skica omogućuje povezivanje individualne racionalnosti, na kojoj inzistiraju ekonomisti, s društvenim djelovanjem normi koje postuliraju sociolozi. Ta je veza nužan uvjet za razumijevanje dinamike sociokulturnog kapitala i, na taj način, fenomena institucionalne promjene.

V.

Prema sociokulturnoj evoluciji institucija

Izloženi model kulturne evolucije dopunjuje već izloženu definiciju sociokulturnog kapitala. *SKK jest klaster usvojenih normi, vrijednosti i vjerovanja, dominantan u specifičnoj skupini/zajednici, koji se prenosi socijalizacijom.* Veza između dominacije određenog SKK-a i njegove *adaptivne vrijednosti* otvara vrata razumijevanju razvoja institucija. Budući da demografski rast i miješanje zajednica omogućuju kompeticiju različitih kulturnih sklopova – ne otklanjajući pritom mogućnost *endemskog učvršćivanja* nekooperativno orijentiranog sklopa²² institucije se razvijaju (i) kao mehanizam zaštite i unapređivanja postojećeg društvenog kapitala, posebice njegovog sociokulturnog dijela.

Evoluciju institucija pokreće, drugim riječima, ukorjenjivanje bazične norme društvenosti. Njezinim svetkovanjem²³ započinje proces stvaranja institucija u užem smislu. Jednom stvorene, često spontano i neintendirano, one "podsje-

21

Osim, možda, u rijetkim slučajevima kada je zajednica – radi fizičke nepristupačnosti – zaštićena od kolonizacije efikasnijih kulturnih strategija. Bez obzira na činjenicu da objašnjenje podrijetla konformističke imitacije nije posve imuno na prigovor o cirkularnosti, postuliranu vezu između učestalosti i efikasnosti valja razlikovati od pop-sociobiološkog izjednačavanja učestalosti i optimalnosti, pri čemu brojčana nadmoć Kineza postaje dokazom superiorne prilagodbe.

22

Dobar je primjer ugandsko pleme Ik, čija se izrazita nekooperativnost – uzrokovana naglim, dekretiranim preseljenjem i ukidanjem dotadašnjeg načina života (anomijsko mrvljenje SKK-a!) – održava kroz parazitski odnos spram okolnih plemena Turkana i Dodo, koje pripadnici plemena Ik periodično okreću jedne protiv drugih kako bi im prodali oružje i povjerljive informacije (Alland, 1980:616-7).

ćaju" na važnost kooperiranja i pomažu u socijalizaciji kooperativnih navika. Taj proces oblikovanja mreže neformalnih institucija i odgovarajuću značenjsku strukturu možemo nazvati *konfiguriranjem SKK-a*. Njegovim završetkom započinje nova razvojna faza.²⁴

Formalne institucije nastaju kada su zadovoljena tri nužna uvjeta²⁵: (a) postojanje osobnog interesa rodbinski nepovezanih aktera za udruživanjem²⁶; (b) sociokulturna povezanost zainteresiranih aktera; te (c) sposobnost zainteresiranih i vrijednosno povezanih aktera da mobiliziraju resurse potrebne za provođenje i nadzor provođenja zajedničkih aktivnosti, kao i za kažnjavanje "neplatiša" (*free riders*). Prvi uvjet ukazuje na brojne zapreke individualnoj akciji koje aktere navode na udruživanje; usp. Weberov primjer srednjovjekovnih gildi (*Schutzgilden* – prema Hechter, 1989; 1990) koje nastaju kako bi zaštitile (organiziranjem karavana i sl.) aktivnosti udruženih trgovaca. Drugi nas uvjet upućuje na pojam *kulture endogenosti* (Boyd & Richerson, 1990:122), to jest na naraciju o kulturnoj evoluciji iz koje zaključujemo da je (specifični) SKK važno obilježje svake skupine/zajednice. Budući da je istodobno povezuje iznutra i razlikuje od okoline, SKK je odgovoran za izgradnju kulturnih (etničkih, rasnih) markera. Na taj način akteri postaju ovisni o matičnoj sredini, motivirani da upravo unutar nje institucionaliziraju svoje interese²⁷; zajednički jezik, običaji i vrijednosni kodovi bitno snizuju transakcijske troškove.

Naposlijetku, treći uvjet naglašava da dobra volja i bliskost nisu dovoljni za razvitak institucija u širem smislu. Akteri moraju posjedovati dovoljno resursa za njihovo pokretanje (karavan je nezamisliv bez vojnika-plaćenika), ali i za kontrolu i sankcioniranje pridošćenja (kažnjavanje onih koji izbjegavaju isplatiti svoj udio u najamničkim plaćama).

23

Primjerice, slavljenjem junaštva člana zajednice koji je unatoč pogibelji spasio suplemenika.

24

Izvođenje koje slijedi oslanja se na radove Hechtera (1990) i Northa (1990).

25

Formalne institucije nastaju poglavito dogovorom, kontraktualno; za detaljnije izvođenje usp. Hechter (1990).

26

Kooperiranje rođaka objašnjivo je, naime, sociobiološkim modelom *srodničkog altruizma* (Hamilton, 1978).

27

U suprotnom se slučaju akteri suočavaju s gubitkom resursa uloženi u prijateljske i poznaničke mreže (tzv. *sunk costs*) te mogućom diskriminacijom. Za primjer etničkog induciranja lojalnosti u ranim trgovačko-bankarskim institucijama usp. Swedberg (1990), posebice str. 269-70.

Budući da je svrha prvih gildi zaštita i promicanje okupljenih individualnih interesa, niti jedan od članova nema razloga očekivati da će netko drugi brinuti o njegovoj dobrobiti. Takve institucije, u kojima se – pod pretpostavkom da su akteri racionalni – sindrom “neplatiše” ne može razviti, nazivamo *institucijama prvog reda*. Kao što Weberova povijesna analiza pokazuje, jednom kada su zaživjele – zahvaljujući činjenici da su združeni pojedinci uspjeli stvoriti *zajedničko dobro* (mehanizam nadzora i sankcioniranja) – institucije se prvoga reda mogu iskoristiti i za proizvodnju drugih zajedničkih dobara. Tako će gilde ustanoviti fondove za pomoć ugroženim članovima i razviti mehanizme političkog utjecaja (Hechter, 1990:24).

Načelno gledajući, čim su počele proizvoditi zajednička dobra, gilde postaju osjetljive na sindrom “neplatiše”. Prijašnja se robusnost, rezultat združenosti *privatnih* interesa, mrvi u situaciji u kojoj je svakome u najboljem interesu uživati (institucionalizirane) koristi tuđeg kooperiranja, izbjegavajući pritom vlastite obveze. Takve institucije, potencijalno neotporne na sindrom “neplatiše”, nazvat ćemo *institucijama drugog reda*. Prema klasičnom Olsonovu (1965) radu, kolektivne akcije usmjerene ostvarivanju zajedničkog dobra – bez kojih su institucije drugoga reda nezamislive – opstaju samo ako su sposobne osigurati tzv. *selektivne inicijative*, to jest “podmititi” aktere kako bi kooperirali. Dilema kako je uopće moguće osigurati selektivne inicijative, koje su također kolektivno dobro, u situacijama u kojima je isplativije nekooperirati nego kooperirati, ukazuje da je paradoks nerješiv u okvirima neoklasičnog modela aktera.²⁸ To nas vraća bitno realističnijem modelu “*ukorijenjene*” *racionalnosti*, koji naglašava da su individualne akcije određene, i racionalno-kalkulativno i emotivno-obvezujuće (Etzioni, 1988), mrežom socijalnih odnosa koju akter gradi (Marinković i Štulhofer, 1993). Ponašanje pojedinaca, dakle, slijedi simboličke parametre zadane SKK-om koji otjelovljuje. Radi li se o sredini u kojoj je kooperativnost široko usvojena norma, institucije će drugoga reda biti dobro zaštićene.

Slijedeći tu ideju, dolazimo do hipoteze, kompatibilne s Hechterovom (1989; 1990) *teorijom solidarnosti*, prema kojoj održanje institucija drugoga reda počiva na sociokulturnoj inerciji utemeljenoj aktivnošću institucija prvoga reda. Primjerice, društvena (*ob*)vezanost akterâ (Aa1) koji su osnovali specifičnu instituciju radi zaštite vlastitih interesa, konformistički se socijalizira u idućoj generaciji (Aa2) koja preuzima i nadograđuje naslijeđeno kolektivno dobro pretvarajući ga u instituciju drugoga reda. Pod pretpostavkom da SKK nije postao neefikasan (zbog, primjerice, drastičnih promjena u okolini) i slijedeće će generacije aktera (Aa3...) nasljeđivati sličan osjećaj obvezanosti. Ovo je prilično pojednostavljen

28

Bez obzira na popularnost Olsonova modela, činjenica je da su kolektivne akcije u stvarnosti mnogo češće no što to model dopušta (usp. McAdam, McCarthy & Zald, 1988).

prikaz onoga što North /1990:112/ zove *path dependency* ili čvrstom vezom između prošlih i sadašnjih institucionalnih struktura.

VI.

Orijentalni interludij

Antropološki opis marokanskog *bazara* (Geertz, 1992; North, 1991) pruža zanimljiv primjer iznimno otporne, statične institucije. *Suq*, kako lokalno stanovništvo naziva taj sjevernoafričko-maloazijski robni sajam lokalnog ili užeregionalnog značaja, obilježava nekoliko stabilnih osobina koje se, čini se, stoljećima nisu mijenjale:

- velik broj malih poduzeća koja zapošljavaju do dvije trećine radno sposobnog mjesnog stanovništva;
- mali fiksni troškovi prostora i tehnike;
- vrlo precizna podjela rada;
- velik broj razmjena manjeg opsega;
- primarni odnosi među trgovcima;
- izražena naklonost klijentelizmu;
- šarolikost robe i usluga;
- potpuna odsutnost (institucija) tržišnog informiranja;
- često nestandardizirani sustav mjerenja;
- intenzivno cjenkanje pri svakoj transakciji;
- velik društveni ugled uspješnih trgovaca.

Imajući u vidu velike poteškoće mjerenja i informiranja, jasno je da uspjeh na *suqu* ovisi o osobnim karakteristikama trgovaca – njihovim sposobnostima da nadmudre kupce, koji su često i sami trgovci. Premda su vrline privlačenja kupaca i pogađanja oko cijene primarni izvor reputacije unutar lokalnog prostora (Bowman, 1993), *suq* bi postao bitno efikasnijom gospodarskom institucijom kada bi inkorporirao mehanizme sustavnog mjerenja kvalitete i informiranja o cijenama. Pritom bi, nema razloga sumnjati, ugled ostao jednako vezan uz uspješno trgovanje; novi *modus operandi* zapravo bi olakšao ocjenjivanje uspješnosti.²⁹

Perzistiranje *suqa* u drevnom obliku postavlja nekoliko važnih pitanja. Kako objasniti tu okamenjenost? Zašto *suq* nije nestao zajedno s podjednako zaoštalom institucijom karavana? Zašto nije evoluirao poput srednjovjekovnih gildi?

29

Uobičajena podjela institucija na gospodarske, političke, srodničke, kulturne i stratifikacijske često se pokazuje provizornom; *suq* obuhvaća i gospodarsku i kulturnu i stratifikacijsku dimenziju.

VII.

Sociokulturni kapital i struktura institucija

Institucije, formalne kao i neformalne, nastoje ispuniti tri zadatka:³⁰

(1) *Institucije smanjuju transakcijske troškove* (Williamson, 1981). Radilo se tu o zaštiti koju pružaju trgovačke gilde, informacijskim uslugama prvih mafijaša (Gambetta, 1988) ili školskim pravilima, institucije povećavaju efikasnost transakcija. Budući da uključuju pravila koja organiziraju dinamiku razmjenjivanja, institucije značajno povećavaju efikasnost komunikacije među članovima skupine/zajednice.

(2) *Institucije smanjuju vjerojatnost kolektivno iracionalnih ishoda individualne iracionalnosti*. Ograničenost kognitivnih sposobnosti (odnosno bogatstvo "kognitivnih anomalija"; Frey & Eichenberger, 1989) nerijetko rezultira kolektivno tragičnim ishodom iscrtanim modelima poput *zatočeničke dileme* ili *tragedije zajedničkog*. Kao što je E. Ostrom (1986) pokazala, spontano izrasle institucije u različitim su okolinama uspjele ograničiti proizvodnju *eksternalija* koja je prijetila ekološkom katastrofom.

(3) *Institucije održavaju hijerarhijsku strukturu autoriteta/moći*. Ova institucionalna osobina nosi Janusov biljeg: premda je hijerarhijska struktura često nužan uvjet efikasnog sankcioniranja prekršaja, ista osobina omogućuje i nametanje asimetričnih uvjeta razmjenjivanja dobara, odnosno iskorištavanje kooperativnosti *podređenih* (Roderick, 1993; Knight, 1991; Ch.II).

Lako je uvidjeti da treći cilj ima posebnu težinu. Mogućnost zloupotrebe putem strukturalne (organizacijske) monopolizacije odlučivanja (Michels, 1967) ili pak formuliranja-i-refrakcije ciljeva (Bachrach & Baratz, 1962) uvodi u razmatranje dosad zanemarenu dimenziju.³¹ Institucije, drugim riječima, mogu zastupati *partikularizam* – ekonomsku, socijalnu i političku promociju specifične društvene

30

Neformalne institucije zaštićuju *bazičnu normu društvenosti*. Drugim riječima, efikasnost zajednice ovisi o stupnju (institucionalizirane) vjerojatnosti da će kooperativno žrtvovanje X jedinica vlastite koristi, koje njezini članovi vrše, uroditi s barem X+1 jedinica zajedničke koristi. (Paradoksalno, institucija krvne osvete pripada istoj kategoriji: javna obvezanost /*precommitment*/ članova klana na osvetu služi kao način odvratanja potencijalnih napadača.)

Ovdje se nameće sljedeća spekulacija: ne izvire li, možda, zabrana ucjenjivanja iz važnosti kooperativnih normi koje transfer resursa od ucijenjenog k ucjenjivaču, nekooperativcu koji izbjegava upozoriti okolinu na počinjeni prijestup, izravno ugrožava. Premda je, dakako, kooperativnost izravno ugrožena činom kojim je prvi (kasnije ucijenjeni) akter zapravo omogućio ucjenu, održanje kooperativnosti – jednom kada je postignuta – počiva u prvom redu na spremnosti (kooperativnosti!) drugih da kazne ili pomognu kazniti nekooperativno ponašanje, kao i na pripravnost da se kazni ili pomogne kazniti izostanak te spremnosti (čin metanormiranja).

skupine ili sloja. Prema bazičnoj usmjerenosti institucije je tako moguće podijeliti u dvije skupine. Prvoj pripadaju one koje ističu ciljeve (1) i (2), što ih čini *univerzalistički usmjerenima* ili *horizontalnim*. U drugu skupinu spadaju institucije čija je aktivnost usmjerena na treći cilj. Budući da su posvećene pitanjima vlasti i redistribucije (North, 1990:9),³² za takve, *vertikalne* institucije prva dva cilja često postaju sporedna.

Kao što Putnamova (1993; 1994) analiza pokazuje, pretežito horizontalno i pretežito vertikalno institucionalizirane skupine/zajednice bitno se razlikuju prema *dosegu kooperativnosti*. Horizontalno konfigurirani SKK obilježen je široko koncipiranom kooperativnošću koja se temelji na *univerzalnom reciprocitetu* (Gouldner, 1980:224-57) i *ograničenoj solidarnosti*,³³ Budući da su rizici udruživanja u takvoj sociokulturnoj klimi manji, zaštitni znak horizontalnosti jest brojnost neformalnih i formalnih udruga, odnosno razvijenost *sekundarne lojalnosti* ili vezanosti aktera (i) za kolektivitete šire od primarnih skupina. Ocrtni tip SKK-a osnova je onoga što Putnam zove *civilnom zajednicom*. S druge strane, rigidno hijerarhizirani SKK uključuje bitno drukčije osobine. Umjesto razvitka povjerenja tu otkrivamo rezerviranost i sumnjičavost, umjesto reciprociteta diskriminiranje i cinični oportunitizam, a umjesto solidarnosti zatvorenost u "amoralni familizam" (E. Banfield) ili nepotizam. Iz takve usko koncipirane, srodničke kooperativnosti (šira se ne isplati!) i odgovarajuće prevlasti *primarne lojalnosti*, logično slijedi siromaštvo organizacijskih oblika. Putnamovo četvrtstoljetno istraživanje talijanskih regija pruža fascinantnu empirijsku argumentaciju rečenog. Nasuprot široko kooperativnoj "civilnoj zajednici" Sjevera, Jugom (*Mezzogiorno*) dominira usko kooperativni paleoliberalizam. Imajući u vidu identičnost institucionalnog dizajna uspostavljenog prvom polovicom 70-ih godina, izrazite razlike u efikasnosti institucija na Sjeveru i Jugu mogu se protumačiti samo sociokulturnim i socioekonomskim razlikama. Putnamovi podaci daju jasnu prednost prvoj dimenziji.

31

Knightova (1991) studija predstavlja do sada najzaokruženiji pokušaj sociologijske konstrukcije mikromodela institucionalne promjene, temeljene na društvenim nejednakostima, konfliktualnosti i *bargaining theory*.

32

Dobar primjer pruža Northova (1991:110-1) rasprava različitih pravaca institucionalnog razvitka Sjeverne i Južne Amerike. Iz inicijalnog stanja obilježenog podjednakim resursima, prva je krenula putem engleskog sustava jednostavnih vlasničkih prava i lokalne samouprave, a druga putem španjolskog sustava uniformne, centralizirane birokratske uprave. Današnje se razlike u tipu SKK-a i razvijenosti civilne zajednice, čini se, mogu dovesti u vezu s djelovanjem "nevidljive ruke" tržišta (Sjeverna Amerika), odnosno "čvrste ruke" Levijatana (Južna Amerika).

33

Ograničenom solidarnošću nazivam spremnost da se – podnoseći troškove – u kritičnim situacijama pritekne u pomoć drugim članovima skupine/zajednice.

Perzistencija sociokulturnih razlika između Sjevera i Juga ne kazuje, doduše, mnogo o eventualnim razlikama u institucionalnoj dinamici. Premda Putnam naglašava nejednaku brzinu socioekonomskog razvoja, naznačene razlike u tipu SKK-a i strukturi institucija pružaju više mogućnosti. U nastavku ću to pokušati ilustrirati s nekoliko hipoteza.

VIII.

Institucionalna promjena vs. perzistencija

Institucije rijetko nestaju s trenutkom kada su prestale biti funkcionalne. Zašto je tome tako? Općenito govoreći, jer troškovi (materijalni i psihički) njihova ukidanja, ili reformiranja, mogu biti veći od troškova održanja.³⁴ Budući da je svaka institucija dio ne samo institucionalne već i interpersonalne mreže, potencijalni subjekt promjene (pXP) mora biti spreman – želi li ukinuti ili reformirati jalovu instituciju – podnijeti dvije vrste troškova: materijalne i nematerijalne, kao što je rizik nezadovoljstva kojem se pXP izlaže lišavajući skupinu/zajednicu ustaljenog dijela svagdašnjice. Bez sumnje, takvi su troškovi isplativi ako je pXP zadužen i za financiranje i za upravljanje neefikasnom institucijom.³⁵ No, što kada su troškovi održavanja institucije raspoređeni na većinu članova skupine/zajednice, ali ne i utjecaj na upravljanje?

*Hipoteza 1. Pretežno horizontalno institucionalizirane skupine/zajednice potiču kontinuiranu promjenu (reformiranje) neefikasnih institucija.*³⁶ Institucionalna reforma pretpostavlja da su zadovoljeni sljedeći uvjeti: (a) trošak reformiranja manji je od troškova perzistiranja neefikasne institucije; (b) subjekt promjene

34

Na psihičke troškove koji grade tzv. *institucionalnu inerciju* plastično ukazuje sljedeći primjer. QWERTY tip tastature izumljen je kako bi brzinu tipkanja prilagodio tehničkim ograničenjima ranih pisaćih strojeva. Premda su se nedugo potom pojavili efikasniji ("brži") rasporedi tastature, QWERTY se održao i nakon što su ograničenja otklonjena, jer se u međuvremenu administrativno osoblje velikih poduzeća već priviknulo na takav raspored slova (Swedberg & Granovetter, 1992:17-8). (Općenito uzevši, institucionalna inercija obuhvaća tri ključne dimenzije: snagu navika, tendencijsko izbjegavanje rizika i nelagodu spram neizvjesnosti.)

35

Ukidanje (nedjelotvornih) gospodarskih središta, tzv. *vojnih komuniteta*, u zapadnim dijelovima Vojne krajine, jasno prikazuje racionalnost financijera – bečke uprave (usp. Buczynski, 1991).

36

Neefikasnim (disfunkcionalnim) *institucijama* nazivam one čije su ukupne društvene koristi manje ili jednake troškovima. Ovdje nije na odmet naglasiti razliku između *efikasnosti* (funkcionalnosti) i *optimalnosti*. Kada se govori o *funkcionalnosti* određene institucije, podrazumijeva se isključivo to da njezino djelovanje ima pozitivan učinak na strukturu društvenih odnosa.

(XP) sposoban je mobilizirati potrebne humane i materijalne resurse; (c) većina institucionalnih djelatnika – bili XP ili ne – sposobna je djelovati u promijenjenom, novom okviru.³⁷ Oдавде slijedi da su troškovi kontinuirane promjene obrnuto proporcionalni stupnju ravnopravnosti (institucionalna horizontalnost i kadrovska otvorenost), općoj razini kooperativnosti i povjerenju koje javnost gaji spram institucija. Budući da promjena izvire iz iskustva institucionalne neefikasnosti, horizontalni je SKK –potičući kroz sekundarnu lojalnost njegovo širenje i dostizanje kritične mase – u očitoj prednosti pred vertikalnim. (Sâm tempo promjena nerijetko je povezan sa smjenom generacija u vrhovima formalnih institucija, pri čemu su nadolazeće generacije, zbog promjena koje su se u međuvremenu dogodile u okolini, otpornije na inerciju.)

Hipoteza 2. Pretežno vertikalno institucionalizirane skupine/zajednice potiču diskontinuiranu promjenu neefikasnih institucija. Vertikalni SKK pokazuje veću sklonost diskontinuiranoj (revolucionarnoj) promjeni zbog partikularističkog impulsa institucionalnog samoodržanja i sporosti u percipiranju okolinskih promjena, to jest manje osjetljivosti sustava na inicijative "odozdo".³⁸ Institucionalna evolucija, kontinuitet promjena koji održava ili povećava razinu efikasnosti u dinamičnoj okolini, počiva na osjetljivosti i otvorenosti dominantnog SKK-a: osjetljivosti u percipiranju okolinskih promjena i otvorenosti spram (novih) interesa koje nije moguće realizirati u postojećem institucionalnom okviru. Vertikalnost – bila ona političkog, rasnog ili regijskog utemeljenja – neizbježno reducira i jednu i drugu dimenziju, jer interesi i inicijative iz donjeg dijela društvene ljestvice teško ili nikako ne prodiru u gornji dio. Čak kada se to i dogodi, ostaje pitanje motiviranosti elite za promjenu.³⁹

Disfunkcionalne se institucije, premda rijetko, mogu i održati. *Prisila* (diktatura) pritom je samo jedan od dva nužna uvjeta. Drugi je *izolacija* i/ili izrazita gos-

37

Ovo, primjerice, nije bio slučaj s ranijim generacijama komunista-revolucionara koje su (do Gorbačova) uspješno monopolizirale vrhovnu vlast, ali jest s njihovim nasljednicima, oportunističkim komunistima-birokratima, od kojih su mnogi danas uspješni poduzetnici (Akos, 1994).

38

Za razliku od kontinuiranih mijena na sjeveru SAD-a, aristokratske su se (neformalne i formalne) institucije na jugu raspale tek porazom Konfederacije u građanskom ratu 1861-5. (Za upućivanje na de Tocquevilleovo (1990:296-9) razlikovanje sjevernjačkog i južnjačkog SKK-a zahvalnost dugujem kolegi Stjepanu Meštroviću.)

39

Kada je riječ o vertikalno organiziranim skupinama/zajednicama, institucionalna je evolucija, premda rijetka, vjerojatnija u kulturno heterogenim sredinama. Budući da su važan mobilizacijski resurs, kulturni markeri (rasni, etnički ili religijski) pojačavaju pritisak "prema gore". U monokulturnim sustavima donji je dio društvene ljestvice skloniji "ekonomiziranju" s inicijativama. Inovacije su, drugim riječima, usmjerene poglavito na "zaobilazanje pravila"; institucionalna se ograničenja nastoje izbjeći, a ne izmijeniti.

podarska zaostalost. Kada su oba uvjeta zadovoljena, kao, primjerice, u slučaju crvenokmerske vladavine, disfunkcionalne institucije žive koliko i vlast koja ih je uspostavila.

Hipoteza 3. *Perzistiranje društveno neefikasnih institucija moguće je isključivo u izoliranoj, vertikalno organiziranoj skupini/zajednici.*

IX.

Preliminarna skica modela

Dosadašnja je rasprava nastojala ukazati da se institucionalna dinamika ne može izjednačiti s darvinijanskim, pravocrtnim održanjem uspješnih i odumiranjem neuspješnih. U ovom posljednjem dijelu pokušat ću barem djelomično odgovoriti na pitanja koja su zaključila VI. odjeljak, i to skicirajući, prilično ugrubo, *makromodel* institucionalne promjene koji se temelji na specifičnostima socio-kulturnoga kapitala – posebice na rasprostranjenosti kooperativno-solidarističkih vrijednosti i stupnju vertikalnosti/horizontalnosti institucionalne strukture.⁴⁰ (Skica *mikromodela* predložena je drugdje; usp. Štulhofer i Šonje /1995/.) Sama po sebi, ideja prema kojoj konfiguracija SKK može odrediti – pozitivno, kao i negativno – sudbinu institucija, mnogo je bliža sociolozima nego ekonomistima. Dok su prvi odgojeni na klasičnim Weberovim promišljanjima religijsko-kulturne podloge za razvoj modernizacije, drugi su tek omedavno počeli razvijati senzibilitet za tzv. *egzogene varijable* (Himmelstrand, 1992). Zaobilazeći te razlike, ocrtni model koristi obostrano prihvaćene kategorije i premise, premda ne nužno na *mainstream* razini (Baron & Hannan, 1994).

1. Korak

Akteri su obdareni "ukorijenjenom" racionalnošću; njihovo je ponašanje racionalan odgovor na interna i eksterna ograničenja specifičnog društvenog konteksta koji je povijesno zadan.

40

Model je u velikoj mjeri kompatibilan s Northovim (1990), koji kreće od tvrdnje da se institucionalni okvir (skup neformalnih institucija) mijenja djelovanjem organizacija (formalnih institucija). Kako je moguće da organizacije stvorene unutar određenog seta pravila ta ista pravila kasnije mijenjaju? North, čini se, smatra da to omogućuje, ili zaprečava (*persistent failure*), sama konfiguracija institucionalnog okvira: set vrijednosti i pravila stvara transakcijske troškove "političkih i gospodarskih tržišta" (pp. 8-9; 135-40), pri čemu visoki transakcijski troškovi restriktivno djeluju na inkrementalnu promjenu. Za empirijsku argumentaciju usp. str. 115, gdje razvoj Engleske u prvu modernu, industrijsku zemlju North povezuje s onime što se u ovome radu naziva *horizontalno konfiguriranim SKK-om*.

Dobar primjer rečenog pruža amiška vjerska zajednica. Zahvaljujući izoliranosti i strogoj obiteljskoj socijalizaciji, koja manihejski suprotstavlja vlastitu zajednicu ostatku svijeta, velika većina Amiša niti ne pomišlja da bi izvan *Amishlanda* moglo postojati nešto vrijedno pozornosti. No, iznimno mali broj "otpadnika" (6%) ne govori samo o normativnim pritiscima već i o golemim *izlaznim troškovima*: tko odluči napustiti rodni Amishland čini to unatoč činjenici da u svijet odlazi bez ikakve obrazovne svjedodžbe, lišen/lišena svake imovine, rodbinskih i prijateljskih kontakata.⁴¹

Drugi primjer nudi Brinton (1990), povezujući institucionalizirane razlike u *humanom kapitalu* japanskih žena i muškaraca s modelom racionalnog roditeljskog izbora. U društvu koje strogo propisuje spolne sudbine, poglavito kroz spolnu diskriminaciju na tržištu rada, roditeljsko će percipiranje te realnosti voditi diferencijalnom investiranju u obrazovanje sinova i kćeri te tako perpetuirati obrazac nejednakosti. Takvu roditeljsku strategiju dodatno osnažuje činjenica da se šanse njihove kćeri na drugom velikom tržištu – bračnom – smanjuju s rastom obrazovanosti.

2. Korak

Strukturiranje SKK-a neintendirana je posljedica interakcije pojedinaca unutar specifične okoline, koji na taj način grade i razgrađuju sustav unutarnjih i vanjskih ograničenja ≠ odnosno vlastitu kulturnu prepoznatljivost. Pri kontinuiranom razvoju neformalnih institucija (od bazične norme društvenosti do reciprociteta i ograničene solidarnosti) učenje i konformistička transmisija efikasnih sklopova stvaraju-i-održavaju široko kooperativni (sekundarna lojalnost!) i pretežno horizontalno strukturirani SKK. Budući da isključuje rigidnu hijerarhiju i monopolizaciju moći, takav SKK potiče dinamičko prekrajanje (reformiranje) institucija odgovarajući na nove zahtjeve iz okoline. Diskontinuirani razvoj, posljedica kolonizacije ili niza pokušaja, odgovoran je za sažimanje društvenosti i solidarnosti (izostaje transformacija primarne u sekundarnu lojalnost) te odgovarajuću hijerarhizaciju i vertikalno strukturiranje SKK-a (slika 3).⁴²

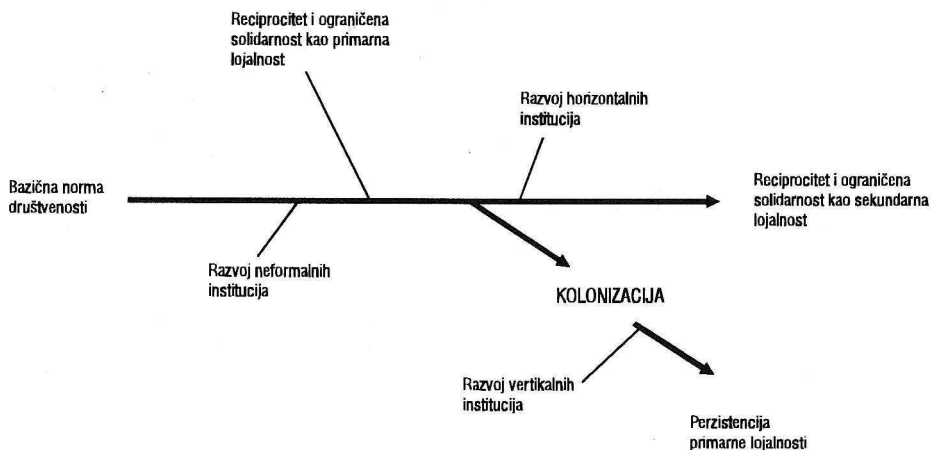
41

Od utjecaja vanjskoga svijeta amiška se zajednica brani i institucijom *meidunga*, to jest praksom potpune izolacije člana koji se ogriješio o propise zajednice. Čak niti bračni partner prijestupnika/prijestupnice ne smije ni na koji način komunicirati s njim/njom. Nije teško predočiti si kakvo djelovanje *meidung* ima unutar tako intenzivno povezane i od okoline izolirane zajednice. (Na važnost institucionalizirane norme ukazuje i zaštita *metanormiranjem*: tko prekrši imperativ *meidunga*, i sam postaje njegovom žrtvom.)

42

Bez obzira na pojednostavljeno tumačenje odnosa između kolonizacije i hijerarhijskog-autoritarnog SKK-a, poteškoće koje s demokratizacijom imaju Latinska Amerika, Kina, Afrika i većina drugih kolonijalnih prostora upućuje na važnost analitičkog pristupa sociokulturnoj evoluciji političkih institucija.

Slika 3

Diskontinuirana povijesna dinamika potiče defenzivni, usko kooperativni i vertikalni SKK. Za obje strane, za koloniziranu zajednicu kao i za kolonizatora, tako koncipirani SKK predstavlja efikasni (racionalni) odgovor na prijetnju druge strane. Kada je riječ o prvoj skupini, usko kooperativni SKK jest ili *invocija*, potaknuta situacijom u kojoj je otpor osvajaču izvediv jedino na kulturnoj razini, ili pak rezultat (pragmatične) *asimilacije*, to jest prihvaćanja osvajačkog, ratnički hijerarhiziranog SKK-a. U situaciji obilježenoj izravnim ili neizravnim sukobljavanjem, kao posljedicom diskriminacije i monopolizacije (kolonijalnih) institucija, široko koncipirana kooperativnost i povjerenje u institucije gubitnička je strategija. Mehanizam konformističke transmisije dovest će, stoga, do prevlasti zatvorenosti i nepovjerljivosti, oportunitizma i relativizacije morala, a rigidno hijerarhizirane institucije omogućit će efikasno zaprečivanje nepoželjnih inovacija.

Kontrast između diskontinuiranog i kontinuiranog razvoja ocrtava se u primjerima *suqa* i gilde.⁴³ Osnova *suqa* bila je i ostala manipulacija (ne)znanjem. Potraga

43

Institucije *suqa* i mafije, svaka na svoj način, iscrtavaju zatvoreni krug nekooperativnosti. (Kao što je poznato, i Sicilija i sjevernoafrički prostor imaju bogato iskustvo strane autokratske vladavine.) *Mafia* je dramatičan primjer danas disfunkcionalne institucije koja se razvila "u svijetu gdje je povjerenje... istinski rijetko" (Gambetta, 1988); o raširenosti tradicionalne sicilijanske nepovjerljivosti, kodeksu "tišine" (*omertà*) ili čuvanju tajne, usp. Gambetta (1988:135). Razvoj mafije empirijska je potkrepa Nozickove (1974) anegdotalne pripovijesti o evoluciji agencija za zaštitu, s tom razlikom što su "mafiozi" postali paradržavom koja je zamijenila nesposobnu državnu upravu. Važno je uočiti ulogu koju je lokalni SKK imao u razvoju kriminalnog poduzetništva;

za informacijama, naglašava Geertz (1992), središnje je obilježje orijentalnog trgovanja: svaki je akter (prodavač, jednako kao i kupac) zainteresiran da se jedini domogne informacija, jer mu to omogućuje odlučujuću prednost pri transakcijama. Goleme troškove takve vizije razmjenjivanja, oslonjene na *ili-ja-ili-ona/on načelo* igre nulte sume tek ponešto smanjuju institucija klijentelizma te vrlo fragmentarna prostorna-i-etnička podjela rada. Ključna odlika ocrtane nekooperativnosti – uz, dakako, perpetuiranje sitne trgovine i neimaštine – njezino je vezivanje uz socijalni status. Lokalni SKK uključuje nagradu za snalaženje u opisanom sustavu: poznavanje složene institucije cjenikanja izravno je povezano s društvenim ugledom. Akteri suq-a tako ostaju “usamljeni jahači”.

Nešto sjevernije, u srednjovjekovnim se gildama razvio bitno različit duh. Premda jednako “bezobzirni” prema mušterijama kao i trgovac sa *suqa*, članovi su gildi prihvatili interno *i-ja-i-on/ona načelo*. Uočena korist od udruživanja i poštivanja odgovarajućih ograničenja s vremenom će “zaključati” ove trgovce u kooperativnost, koju će potom prenositi na svoje nasljednike.

3. Korak

Obje evolucijske tvorevine † i horizontalno i vertikalno institucionalizirani SKK † stabilni su samoreproducirajući sustavi nejednake efikasnosti.

Kao što *slika 4* prikazuje,⁴⁴ u slučaju *kooperativnog ekvilibrija*, čije je osnovno obilježje tendencijsko podudaranje individualne i kolektivne racionalnosti, prikazani krug zapravo reprezentira zavojiti niz koncentričnih kružnica koje sustav dinamički ispisuje prilagođavajući se okolinskim mijenama. Tom se evolucijskom procesu suprotstavlja *stanje prisilnog ekvilibrija*. Unutar tog zatvorenog kruga nekooperativnosti (ili vrlo sužene kooperativnosti), čija stabilnost ovisi o snazi sankcija i ideološkim ograničenjima, kolektivne akcije prolaze jednom te istom putanjom. Budući da je proces postupnog prilagođavanja dvostruko onemogućen – nekooperativnim SKK-om i autoritarnim monopoliziranjem institucionalne moći – do rastakanja prisilnog ekvilibrija može doći samo naglom, diskontinuiranom promjenom koja se temelji na onesposobljavanju postojećeg represivnog mehanizma (Tullock, 1995).⁴⁵

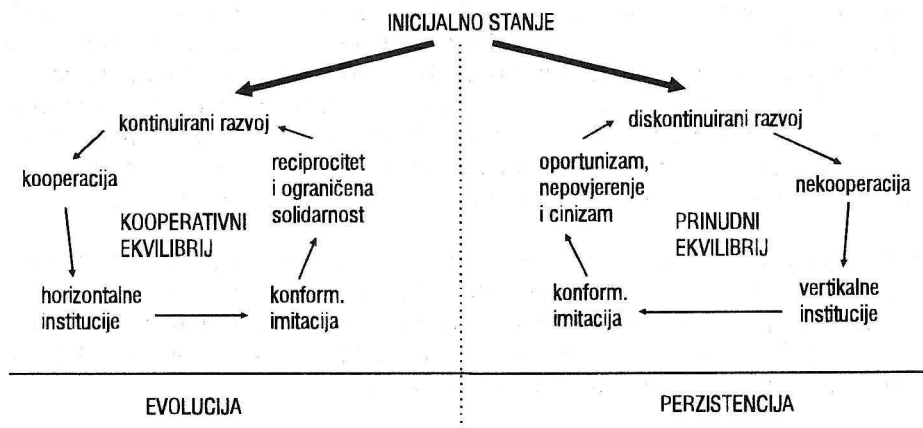
deficit kooperativnosti onemogućio je samoorganiziranje i time otvorio prostor alternativnoj ponudi tražene “robe” (usluge zaštite). Posve logično, takav se SKK zrcali i u strukturi same mafijaške organizacije, koja je, prema Putnamu (1993:146-7), vertikalna, autoritarna i lišena horizontalne lojalnosti. Uz rigidnu hijerarhiju, mafijaška se zajednica koristi i precizno usmjerenim nasiljem kao sredstvom osiguravanja sužene kooperativnosti. Ogriješiti se na bilo koji način o primarnu lojalnost † pristati, primjerice, na suradnju s policijom † znači potpisati vlastitu smrtnu presudu!

44

Razlučivanje etapa i njihov redoslijed plod su, dakako, analitičkog pojednostavljivanja...

45

Slika 4

Ponavljajući "revolucionarna" promjena iskustvo početne aberacije, ostajući time u začaranome krugu nekooperativnog SKK-a, složeno je pitanje od posebne važnosti za budućnost postkomunističkih društava. Prema izloženom modelu, jedno je sigurno: autoritarni antikomunizam ne može transformirati cinizam i oportunizam u reciprocitet i ograničenu solidarnost "postmaterijalističkih" društava (Inglehart, 1990) – baš kao što to nije uspjelo ni autoritarnom komunizmu (Tomašić, 1948). Izlazak iz tegobnog kruga nekooperativnosti pretpostavlja opsežnu normativnu i institucionalnu reformu, pravično sankcioniranje i pouzdan mehanizam metanormiranja te "prosvijećenu" elitu – kritičnu masu *drukčije* socijaliziranih aktera. Jednom kada su ti uvjeti zadovoljeni, ostaje posljednja

46

Teorijski je, doduše, zamjena nekooperativnog sustava kooperativnim moguća i kao kontinuirani proces. Simulacija koju su proveli Bicchieri & Rovelli (1995) pokazuje: (1) da će stabilni sustav korupcije u jednom trenutku postati nestabilan; (2) da je (1) posljedica rastućih društvenih troškova što ih korupcija generira (*payoff erosion*); te (3) da društvo – uz uvjet Z – može prijeći iz stanja nestabilne korupcije u stabilno poštenje, pri čemu Z označava malu jezgru nepopravljivih (loše adaptiranih) poštenjaka. Ako su u trenutku nestabilnosti poštenjaci u prilici surađivati, ostali će imitirati njihovo ponašanje jer je odjednom postalo uspješnije od uobičajenog, korumpiranog. (Obrnuta situacija, lako je uvidjeti, nije moguća.) Ipak, dvije dileme bitno sužavaju mogućnosti takvog, kontinuiranog prijelaza: (a) Budući da je erozija dobitaka postupan proces, imitacija bi uspješnog (korumpiranog) ponašanja mogla, u međuvremenu, iskorijeniti poštenjake lišavajući ih nasljednika; (b) Čak i ako su poštenjaci u kritičnom trenutku u prilici surađivati – prepoznavši se međusobno u masovnom društvu – pitanje je hoće li ih korumpirani akteri uspjeti prepoznati kao nekorumpirane; naviknuti na praksu podmićivanja, Alterovo bi odbijanje mita mogli protumačiti kao način podizanja cijene ili pak kao znak da je već podmićen (-a).

zapreka: vrijeme potrebno konformističkoj imitaciji za oblikovanje čvrste mreže sekundarne lojalnosti.⁴⁷

LITERATURA

- Akos, Rona-Tas (1994) The First Shall be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism. *American Journal of Sociology* 100(1): 40-69.
- Alland, Alexander Jr. (1980) *To be Human*. New York: John Wiley.
- Allison, Paul D. (1992) The Cultural Evolution of Beneficent Norms. *Social Forces* 71(2): 279-301.
- Asch, Solomon (1952) *Social Psychology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Axelrod, Robert (1984) *The Evolution of Cooperation*. New York: Basic Books.
- Bachrach, Peter & Morton S. Baratz (1962) The Two Faces of Power. *American Political Science Review* 56(4): 947-52.
- Baron, James N. & Michael T. Hannan (1994) The Impact of Economics on Contemporary Sociology. *Journal of Economic Literature* 32(3): 1111-46.
- Bicchieri, Cristina & Carlo Rovelli (1995) Evolution and Revolution: The Dynamics of Corruption. *Rationality and Society* 7(2): 201-224.
- Bourdieu, Pierre (1986) The Forms of Capital, in J. G. Richardson /ed. / *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
- Boyd, Robert & Peter J. Richerson (1985) *Culture and the Evolutionary Process*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boyd, Robert & Peter J. Richerson (1990) Culture and Cooperation, in J. Mansbridge /ed. / *Beyond Self-Interest*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bowman, Glenn (1993) Seks, turizam i trgovina. *Treći program Hrvatskog radija* 42: 193-9.
- Brinton, Mary (1990) Intrafamilial Markets for Education in Japan, in M. Hechter, K.-D. Opp & Wippler, R. /eds. / *Social Institutions*. New York: A. de Gruyter.
- Buczynski, Alexander (1991) Stvaranje vojnih komuniteta Bjelovara i Petrinje. *Povijesni prilozi* 12: 39-96.
- Burns, Tom R. & Thomas Dietz (1992) Cultural Evolution: Social Rule Systems, Selection and Human Agency. *International Sociology* 7(3): 259-83.

47

Društvenu i gospodarsku važnost sekundarne lojalnosti iskazuje i Granovetterova (1973) teorija tzv. slabih veza, koja opisuje prednosti (npr. pri zapošljavanju) koje akterima omogućuju poznanstva, manje ili više površna, prije nego bliska prijateljstva.

Coleman, James S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94 (Supplement): 95-120.

—(1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Coleman, James & Donald Cressey (1984) *Social Problems*. New York: Harper & Row.

Denzau, Arthur T. & Douglass C. North (1994) Shared Mental Models: Ideologies and Institutions. *Kyklos* 47(1): 3-30.

Elster, Jon (1991) Rationality and Social Norms. *European Journal of Sociology* 32(1): 109-129.

Etzioni, Amitai (1988) *The Moral Dimension*. New York: Free Press.

Frank, Robert H. (1993) The Strategic Role of Emotions. *Rationality and Society* 5(2): 160-84.

Frey, Bruno S. & Reiner Eichenberger (1989) Anomalies and Institutions. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 145(3): 423-37.

Gambetta, Diego (1988) Fragments of an Economic Theory of the Mafia. *European Journal of Sociology* 29(1): 127-45.

Geertz, Clifford (1992) The Bazaar Economy, in M. Granovetter & Swedberg, R. /eds. / *The Sociology of Economic Life*. Oxford: Westview Press.

Granovetter, Mark (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78(6): 1360-80.

Granovetter, Mark (1985) Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology* 91(3): 481-510.

Hamilton, William D. (1978) The Evolution of Altruistic Behavior, in T. H. Clutton-Brock & Harvey, P. H. /eds. / *Readings in Sociobiology*. San Francisco: W. H. Freeman.

Hechter, Michael (1989) Rational Choice Foundations of Social Order, in J. H. Turner /ed. / *Theory Building in Sociology*. Newbury Park, CA: Sage.

Hechter, Michael (1990) The Emergence of Cooperative Social Institutions, in M. Hechter, K-D. Opp & Wippler, R. /eds. / *Social Institutions: Their Emergence, Maintenance and Effects*. New York: Aldine de Gruyter.

Himmelstrand, Ulf /ed. / (1991) *Interfaces in Economic & Social Analysis*. London: Routledge.

Hodgson, Geoffrey (1992) Institutional Economics: Legacy and New Directions, in U. Himmelstrand /ed. / *Interfaces in Economic & Social Analysis*. London: Routledge.

Inglehart, Ronald (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.

Katsillis, John & Richard Rubinson (1990) Cultural Capital, Student Achievement, and Educational Reproduction. *American Sociological Review* 55(2): 270-9.

Kephart, William M. (1982) *Extraordinary Groups: The Sociology of Unconventional Life-Styles*. New York: St. Martin's Press.

Knight, Jack (1992) *Institutions and Social Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

Maconis, John (1991) *Sociology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

- Marinković, Koraljka i Aleksandar Štulhofer (1993) Mjesto pod suncem: Modeli aktera i refrakcija racionalnosti. *Revija za sociologiju* 24(1-2): 17-30.
- Marwell, Gerald & Ruth E. Amos (1981) Economists Free Ride, Does Anyone Else? *Journal of Public Economics* 15: 295-310.
- McAdam, Doug, McCarthy, John D. & Mayer N. Zald (1988) Social Movements, in N. Smelser /ed./ *Handbook of Sociology*. Newbury Park, CA: Sage.
- Michels, Robert (1967/1911/) *Political Parties*. New York: Free Press.
- Milgram, Stanley (1965) Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority. *Human relations* 18(1): 57-76.
- Nelson, Daniel N. & Samuel Bentley (1994) The Comparative Politics of Eastern Europe. *Political Science and Politics* 27(1): 45-52.
- North, Douglass C. (1989) Institutional Change and Economic History. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 145(1): 238-45.
- North, Douglass C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, Douglass C. (1991) Institutions. *Journal of Economic Perspectives* 5(1): 97-112.
- Nozick, Robert (1974) *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.
- Olson, Mancur (1965) *The Logic of Collective Action*. New York: Schocken.
- Ostrom, Elinor (1991) *Governing the Commons*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Polanyi, Karl (1992) The Economy as Instituted Process, in M. Granovetter & Swedberg, R. /eds. / *The Sociology of Economic Life*. Oxford: Westview Press.
- Portes, Alejandro & Julia Sensenbrenner (1993) Embeddedness and Immigration. *American Journal of Sociology* 98(6): 1320-50.
- Putnam, Robert D. (1993) *Making Democracy Work*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (1994) Democracy, Development, and the Civic Community, in I. Serageldin & Taboroff, J. /eds. / *Culture and Development in Africa. Environmentally Sustainable Development Proceedings Series No. 1*, Washington, D. C.
- Roderick, Martin (1993) The New Behaviorism: A Critique of Economics and Organization. *Human Relations* 46(9): 1085-1101.
- Roele, Marcel (1993) Religious Behavior as a Utility and Inclusive Fitness-optimizing Strategy. *Social Science Information* 32(3): 387-417.
- Sawyer, Jack (1960) The Altruism Scale. *American Journal of Sociology* 71(4): 407-16.
- Sen, Amartya K. (1977) Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory. *Philosophy and Public Affairs* 6(4): 317-44.
- Swedberg, Richard (1990) International Financial Networks and Institutions, in A. Martinelli & Smelser, N. J. /eds. / *Economy and Society*. London: Sage.

Swedberg, Richard & Mark Granovetter (1992) Introduction, in M. Granovetter & Swedberg, R. /eds./ *The Sociology of Economic Life*. Oxford: Westview Press.

Swidler, Ann (1986) Culture in Action. *American Sociological Review* 51(2): 273-86.

Šonje, Velimir (1995) Racionalnost i osjećaji. *Revija za sociologiju* 26(3-4) /u tisku/.

Štulhofer, Aleksandar i Velimir Šonje (1995) Ne tako opasne veze sociologije i ekonomike: Skica socioekonomskog modela institucionalne promjene. *Revija za sociologiju* 26(3-4) /u tisku/.

Štulhofer, Aleksandar (1994) Kuda nakon ekonomskog imperijalizma? Sociokulturne strategije racionalnog izbora. *Politička misao* 31(4): 117-35.

Tocqueville, Alexis de (1990/1835/) *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Z. Stojanovića.

Tomašić, Dinko A. (1948) *Personality and Culture in Eastern European Politics*. New York: G. W. Stewart.

Tullock, Gordon (1995) Comment: Rationality and Revolution. *Rationality and Society* 7(1): 116-9.

Williamson, Oliver E. (1981) The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach. *American Journal of Sociology* 87(3): 548-77.

ON RATIONALITY, SOCIAL NORMS AND INSTITUTIONS: EVOLUTION OF SOCIO-CULTURAL CAPITAL AS A MODEL OF INSTITUTIONAL CHANGE

Aleksandar Štulhofer
Faculty of Philosophy, Zagreb

The paper suggests that a joint sociological and economic approach to institutional dynamics, one of the core phenomena in both disciplines, yields important results. In the first part the author delineates informal and formal institutions and then concentrates on the bridging role of socio-cultural capital (SCC). In the second part of the paper several hypotheses are proposed linking the structure of SCC – especially the scope of cooperation and the vertical/ horizontal organization as its basic dimensions – with the institutional dynamics and persistence. The analysis of the macro structure of institutional dynamics points out that the institutional path-dependency should be interpreted in terms of the differential socio-cultural configuration. Discussing the cases of Suq (bazaar), Mafia, and medieval guilds, the author offers a simple evolutionary model of institutional change.

ÜBER RATIONALITÄT, NORMEN UND INSTITUTIONEN: DIE EVOLUTION SOZIOKULTURELLEN KAPITALS ALS MODELL FÜR INSTITUTIONELLE VERÄNDERUNGEN

Aleksandar Štulhofer
Philosophische Fakultät, Zagreb

Vorliegende Arbeit verweist auf die vorteilhafte Koppelung des soziologischen und des ökonomischen Zugangs bei der Analyse institutioneller Dynamik, eines der Hauptphänomene im Korpus sowohl der Soziologie als auch der Ökonomie. Der Verfasser unterscheidet zwischen unformalen und formalen Institutionen und betont die Rolle des sog. soziokulturellen Kapitals (SKK) als eines Verbindungsglieds zwischen ihnen; auf diese Weise ermittelt er die Makrostruktur institutioneller Dynamik. Durch eine Untersuchung verschiedener empirischer Beispiele wird institutionelle Dynamik – sowie deren inverse Seite, die Persistenz – mit der Konfiguration soziokulturellen Kapitals in enge Verbindung gebracht. Der Verfasser skizziert abschließend ein Evolutionsmodell institutioneller Veränderungen, das eine beschränkte und "verwurzelte" Rationalität, ferner den Mechanismus konformistischer Imitation sowie geschichtlich konfiguriertes soziokulturelles Kapital umfaßt.